

УДК 159.923:141.7

ДІАГНОСТИКА МОТИВАЦІЇ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД

Литвиненко І.Ю., викладач

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП, м. Нікополь)

В усіх без винятку теоретичних та прикладних дослідженнях йдеться про ієрархію мотивів. Однак саме розуміння такої ієрархії зводиться до різної сили вираженості одних мотивів порівняно з іншими. За такого підходу всі мотиви, навіть будучи дуже різними, постають як деяка множина елементів одного ряду. Щодо справжньої ієрархії, то вона являє собою системні рівні, між котрими існують зв'язки певного роду.

По-перше, це те, що характеризується діалектичною протилежністю загальне/окреме. Тобто, фундаментальніші рівні є чимось узагальнюючим для більш поверхневих. По-друге, таке положення призводить до ідеї вкладеності рівнів за аналогією “Матрьошки”. І якщо фундаментальний рівень відповідає зовнішній “Матрьошці”, більш поверхневий – найменшій, внутрішній, дістатися якого можна лише крізь шари зовнішніх. По-третє, такий “рух” від фундаментального до поверхневого припускає наявність і причинно-наслідкових зв'язків між рівнями.

Якщо ці роздуми про ієрархічні рівні з системного підходу застосувати до сукупності мотивів, маючи її на увазі як системну, і в такому випадку, ієрархічну, то отримаємо таке.

Мотиви, що отримали у випробовуваного найвищий бал, виявляються такими, що мають вплив на інші мотиви, котрі мають менший бал, і таким чином, позбавляють їх незалежності, яку вони мали як елементи базису (тобто певної сукупності мотивів).

Чи немає тут методологічного протиріччя, і як таке дійсно можливе?

Протиріччя тут немає, бо мова йде про різні рівні розгляду суб'єкта активності. Людина, особистість, індивід, індивідуальність у якості суб'єкта активності також повинні розглядатись у вигляді певної ієрархії. Вона запроваджується таким чином – через філософські категорії *загальне, окреме та одиничне*. Позаяк вони є науковими поняттями, отримані за певного розгляду явищ, то системоутворюючими в даному випадкові саме й будуть **явище** (загальне й одиничне) та **поняття** (загальне й окреме). За їхнього ортогонального перетину отримуємо чотирикомпонентну типологію суб'єкта активності (рис.1):

- людина (загальне поняття про загальне явище);
- особистість (окреме поняття про загальне явище);
- індивід (загальне поняття про одиничне явище);
- індивідуальність (окреме поняття про одиничне явище).

Загальне в понятті – біосоціальна природа суб'єкта активності, окреме – його соціально детермінована частина. Таким чином, маємо ряд зменшення загальності (у зазначеному порядку), в котрому присутня ієрархічна вкладеність. І насправді, неможливо говорити про індивідуальність поза контекстом більш фундаментальних сутностей – людини, особистості, індивіда.

Щодо характеристик кожного з суб'єктів активності, то їхній вузький зміст відправляє дослідника до вивчення:

- на рівні *людина* – психофізіологічних реакцій, загальних для всіх;
- на рівні *особистість* – психічних явищ, що з'являються в принципі у Гомо Сапієнс при соціалізації;
- на рівні *індивід* – природжених психічних якостей, що відрізняють потенційно одного індивіда від іншого;

- на рівні *індивідуальність* – неповторних і унікальних умов соціалізації індивіда та її результату.

Рис.1. Суб'єкт активності.

Таким чином, сукупність мотивів, що утворюють базис на рівні *особистість*, повинна, природно, задовольняти вимоги незалежності й повноти. Така вимога легко виконується, якщо поставити певні мотиви у відповідність системним компонентам діяльності, котрі були запроваджені М.С.Каганом ще 1974 року шляхом співвіднесення об'єкта й суб'єкта діяльності [1].

Ці компоненти такі:

- перетворююча діяльність (спрямована від суб'єкта до об'єкта);
- ціннісно-орієнтаційна або оцінююча (від об'єкта до суб'єкта);
- пізнавальна (виявлення співвідношень між об'єктами);
- комунікативна (спрямована на "другий суб'єкт").

Це досить крупні системні утворення, котрі можуть слугувати за основу для створення мотиваційного базису. Зрозуміло, що для певних задач можлива подальша конкретизація в рамках будь-якого з них, але про системну цілісність цієї сукупності необхідно пам'ятати завжди.

Саме перехід на рівень *індивід* призводить до появи ієрархічних співвідношень у мотиваційному базисові. Це той рівень, котрий раніше ігнорувався дослідниками мотивації, та й взагалі в прикладних психологічних дослідженнях. Зазвичай діагностика відбувається на рівні *індивідуальність*, і основними факторами психічного життя і, зокрема, мотивації, вважаються біологічні та, насамперед, соціальні. Однак, як буде показано, ігнорування рівня *індивід* призводить до того, що результати досліджень можуть виявитися не тільки не корисними, а й шкідливими.

Саме рівень *індивід* фіксує природжені психічні властивості й дає можливість пояснити, чому дитина, що народилась, не є "чистим аркушем" ("табула rasa") для педагога, котрий має намір написати на ньому все, що спаде на гадку; а також і те, чому в одних і тих самих батьків діти можуть кардинально відрізнитися за своїм психічним складом. На цьому рівні, зокрема, закріплюються й так звані типологічні особливості, віднайдені ще К.Г.Юнгом.

У найзагальнішому вигляді психологічний тип індивіда проявляється в неоднаковому ступеневі диференціації інформації за різними аспектами. Простіше кажучи, сам тип, як модель, відтворює сильні й слабкі сторони для індивіда – свого носія. Зокрема, нерівномірним є і психічне відображення системних компонентів діяльності носіями різних типів, що закріплює для кожного індивіда однозначну ієрархічну систему відповідних мотивів.

Мною було ретельно досліджено це питання, в результаті чого для кожного з шістнадцяти психологічних типів було віднайдено таку систему, котру було названо "типологічна мотиваційна установка" [2].

Її зміст полягає в тому, що для кожного типу визначається порядок психічного відображення всіх чотирьох системних компонентів діяльності (а, значить, й відповідних мотивів) шляхом розташування їх на чотирьох так званих “рівнях психічного відображення”. Ці рівні запропоновано виділити таким чином – використовуючи *проекцію* на вісь часу:

- 1) провідна діяльність (*завжди*) – той інформаційний інструмент, котрим устаткований індивід для вирішення будь-яких задач, виконання будь-якої діяльності;
- 2) референтна діяльність (*зараз*) – те, чим цікаво й хочеться займатись в даний момент, чому потрібно бути відповідним;
- 3) паралельна або супутня діяльність (*не зараз, тобто потім*) – те, що рідко розглядається як самостійна діяльність; те, чому приділяється увага в останню чергу; те, що можна відкласти й зробити пізніше, разом з чимось іншим;
- 4) унікаюча діяльність (*ніколи*) – те, що відображує інформаційну слабкість індивіда; сама згадка про те, що відповідає певному системному компоненту, котрий знаходиться на цьому рівні психічного відображення індивіда, приносить йому психологічний дискомфорт, а діяльність за цим компонентом – енерговитратна й неефективна.

Ієрархічність таких мотиваційних систем призводить до виникнення причинно-наслідкових зв’язків між мотивами у психічному відображенні індивіда. Наприклад, перетворюючи й оцінюючи діяльності, розташовуючись в одному випадкові на рівні психічного відображення провідному й референтному у одного типа та референтному й провідному в другому випадку у іншого, проявляються в таких причинно-наслідкових зв’язках. У першому випадку мова йде про те, що “якщо робота високосплатувана, вона, отже, повинна вважатися престижною”. У другому – навпаки: “престижна й корисна для суспільства робота повинна високо оплачуватись”. Діалектичний взаємозумовлюючий зв’язок розпадається на дві немов би зустрічні гілки, розподілені по різних носіях.

Що ж ми маємо при діагностиці “реальної” мотивації за допомогою опитувальників та інших діагностичних засобів? Чи буде збіг отриманих результатів з типологічними мотиваційними установками? Скоріш за все – ні, бо, виходячи на рівень *індивідуальності*, ми зтикаємось із доволі сильним впливом соціальних факторів. Найчастіше ми маємо справу із спотворенням природжених установок в процесі соціалізації або у зв’язку з особливостями ситуації, у якій перебуває індивід. Інша крайність, менш поширена – коли індивід соціалізується в сприйнятливих та нефруструючих умовах і дістається із задоволенням більш-менш успішних результатів не тільки в референтній, але й паралельній діяльності, а унікаюча для нього – не така деструктивна. Таке можна бачити в літніх людей, котрих на буденній мові називають мудрими.

Однак ж за масової діагностики мотивації високий бал за певним мотивом зовсім не означає, що він відповідає саме провідній діяльності. Оскільки вербальні діагностичні методики ґрунтуються на феноменах відношення (ставлення), інтересу, значущості, задовільності і т.ін., - великою є вірогідність того, що високий бал набере саме унікаючий компонент, якщо індивідуальність перебуває в умовах соціальної фрустрації. Також особливості несприятливої соціалізації можуть призвести до того, що індивідуальність змушена брати сценарії іншого типу у своїх стереотипах мислення.

Таким чином, варто зробити такі висновки.

- 1) На рівні *індивід* мотиви, що відповідають системним компонентам діяльності, відображуються психікою нерівномірно, що призводить до їхньої ієрархічної вкладеності та виникненню причинно-наслідкових зв’язків між ними.
- 2) Мотиви, що діагностуються на рівні *індивідуальності*, відображують зазвичай спотворення типологічних мотиваційних установок.
- 3) Оскільки діагностика мотивації насамперед має на меті профорієнтацію та визначення ефективності кадрової політики, доцільним буде співставляти для випробовуваного результати традиційної діагностики мотивації з його мотиваційними типологічними установками, щоб визначити характер розбіжності й дати адекватніші рекомендації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Каган М.С. Человеческая деятельность (опыт системного анализа).- М., 1974.
2. Литвиненко И.Ю. Деятельность и мотивация в соционическом рассмотрении // Соционика, ментология и психология личности.- 1998. - №4
3. Юнг К.Г. Психологические типы. М., 1996.